

TWORZENIE MIĘDZYNARODOWYCH JĘZYKÓW POMOCNICZYCH NA TLE ROZWOJU JĘZYKOZNAWSTWA OGÓLNEGO

ALICJA SAKAGUCHI

0. Wprowadzenie

„Żyjemy w czasach niezwykłego ożywienia kontaktów między mieszkańcami wszystkich krajów naszej Planety. Tysiące międzynarodowych spotkań, zjazdów, konferencji, sympozjów oraz innych imprez o charakterze politycznym, gospodarczym, kulturalnym, naukowym czy sportowym, miliony publikacji w setkach języków, coraz gwałtowniejszy rozwój komunikacji, międzynarodowej wymiany handlowej i turystyki – wszystkie te czynniki spowodowały, że świat nasz zmalał.”¹ Przemiany komunikacyjno-informacyjne we współczesnym świecie niosą ze sobą pilną potrzebę wspólnego środka porozumiewania się dla ludzi różnorodnej przynależności językowej uczestniczących w kontaktach międzynarodowych. „Każda wspólnota komunikatywna dąży do wytworzenia takiego środka komunikacji, praktycznie takiego języka, który obsługiwałby ją całą, tzn. gwarantował jej bezkolizyjne komunikacyjne funkcjonowanie. Innymi słowy chodzi o język dla całego świata.”² Funkcje ogólnych języków międzynarodowych spełniały dotychczas z reguły języki naturalne (etniczne) o szerokim zasięgu terytorialnym. W wieku 19 i 20 były to języki narodowe, przede wszystkim angielski i francuski. Innym, do tej pory rzadziej praktykowanym, niekonwencjonalnym rozwiązaniem problemu komunikacji o zasięgu globalnym jest zastosowanie politycznie i ekonomicznie neutralnego języka skonstruowanego.³ Rozwiązanie to różni się od propozycji zastosowania języka

¹ Jurkowski 1986: 5.

² Bańczerowski 1999: 1.

³ Częściej używane (szczególnie w języku potocznym) określenie „język sztuczny” będzie tu zastąpione terminem „język skonstruowany”. Epitet „sztuczny” w przypadku języka powstałego na drodze planowania odnosi się jedynie do metody powołania go do życia. Nie dotyczy on natomiast struktury i funkcji komunikatywnej planowo powstałego języka. Ponieważ samo

naturalnego narodowego w jednym punkcie zasadniczo. Ma ono mianowicie na uwadze język, który byłby dla każdego mieszkańca naszego globu *drugim językiem* (Zweitsprache) przy jednoczesnym zachowaniu jego języka ojczystego, czyli z reguły *językiem obcym*, i który zawierałby dla każdego o wiele mniej trudności w jego nauczaniu się. Tak też w kwestii wyboru języka skonstruowanego w funkcji powszechnego języka pośredniczącego (Verkehrssprache) decydującą rolę odgrywa zasada *demokratycznej dwujęzyczności* oraz zasada *ekonomii*.⁴ Ideą symetrii komunikacyjnej kierowała się większość zwolenników, obrońców i twórców międzynarodowych języków pomocniczych. Trudno byłoby zaprzeczyć tezie, że rozwiązanie międzynarodowego problemu językowego za pomocą politycznie i ekonomicznie neutralnego języka skonstruowanego nie byłoby najbardziej sprawiedliwym rozwiązaniem dla wszystkich mieszkańców naszego globu. Dotychczasowa praktyka globalnej komunikacji językowej jest jednak daleko oddalona od tego ideału. Niezaprzeczalnym faktem jest bowiem, że wybór języka w funkcji międzynarodowego środka komunikacji zależał od tej pory głównie od politycznej i ekonomicznej potęgi oraz wpływów kraju posługującym się nim jako własnym językiem narodowym.

W niniejszych rozważaniach, których z oczywistych względów w ramach przedłożonej publikacji nie da się wyczerpać, będzie mi jedynie możliwym wymienić kilka najbardziej istotnych szczegółów, tak aby unaocznic fakt, że tworzenie języków międzynarodowych pomocniczych odegrało niebagatelną rolę na tle rozwoju językoznawstwa ogólnego. Godnym szczególnej uwagi jest ponadto fakt, że z języków powstałych w wyniku planowania, co najmniej językowi esperanto udało się wkroczyć w drugie stulecie swego istnienia potwierdzając na drodze szeroko zakrojonego eksperymentu swoją przydatność i sprawność funkcjonalną. Niniejsze, w historii komunikacji językowej i rozwoju kultury stosunkowo nowe zjawisko posługiwania się językiem skonstruowanym w mowie i piśmie nie może pozostać poza uwagą językoznawców i przedstawicieli innych dyscyplin naukowych. Nie trudno zauważyć, że zagadnieniami skonstruowanego języka międzynarodowego, czy uniwersalnego zajmowali się już od dawna wybitni humaniści i myśliciele oraz indywidualności zdolne do wyjścia poza utarte paradygmaty i konwencje.⁵

1. Na wstępie chciałabym wyjaśnić dwa podstawowe terminy interlingwistyczne. Mianem *międzynarodowego języka pomocniczego* określamy język utworzony przez jednostkę lub zespół jednostek w oparciu o materiał gramatyczny i leksykalny języków naturalnych. Języki tego rodzaju różnią się między sobą stopniem podobieństwa ich struktur z elementami zaczerpniętymi z języków źródłowych, czyli z języków naturalnych.

określenie „sztuczny” posiada negatywne zabarwienie emocjonalne, proponuję posługiwanie się bardziej precyzyjnym wyrażeniem „język skonstruowany”.

⁴ Świadomie stworzony język międzynarodowy winien być w sensie jego szybkiego nauczania i bezkolizyjnego, wszechstronnego posługiwania się nim, pozbawiony zbytecznego balastu morfologicznego, gramatycznego i syntaktycznego.

⁵ O języku skonstruowanym międzynarodowym wypowiadali się liczni filozofowie jak np. Descartes [1897] 1974: 78 nn.; Leibniz [1666] 1690; Nietzsche [1876-1877/1878] 1967: 225 n.; Carnap [1963] 1993: 105 nn.; Lorenzen 1978: 156 n. Por. także Eco [1993] 1994; Migoń 1966-1967; Mattusch 1999; Freytag 1990: 99 nn.

Działem nauki zajmującym się międzynarodowymi językami skonstruowanymi jest *interlingwistyka*. Określenie *interlingwistyka/Interlinguistik* nie odnosi się do złożenia *inter + lingwistyka/linguistik*, lecz *interlingw(a)/interlingu(a) + istyka/istik* co znaczy: dział nauki zajmujący się interlingwami, tzn. językami skonstruowanymi międzynarodowymi oraz (w przypadku kilku z nich)⁶ literaturą powstałą w takich językach.

Zaden inny przedmiot lingwistyki nie jest obecnie traktowany tak po macoszemu jak międzynarodowe języki powstałe w wyniku planowania. Przyczyną tego są daleko idące, uproszczenia, przesady i błędne wyobrażenia o tego rodzaju językach. Zarówno językoznawcom jak i laikom wydają się one najczęściej nie zdolnymi do życia „językami z retorty” lub „homunculusami” (jak je określił Karl BRUGMANN na początku 20 wieku⁷) i prymitywnymi wersjami „prawdziwych”, tzn. naturalnych języków. Nie brakuje w historii językoznawstwa również opinii według których języki skonstruowane jak esperanto w ogóle nie zasługiwałyby na miano „języka”. Taką opinię wyraził np. niemiecki językoznawca Fritz MAUTHNER w swojej w 1906 roku opublikowanej książce „Die Sprache”. MAUTHNER pisze:

„Język może powstać tylko między ludźmi i nie może być wynaleziony przez jednego człowieka.”⁸ (Przetłumaczyła z niemieckiego: A.S.)

Wypowiedź MAUTHNERA dałaby się uzasadnić tylko wtedy, jeżeli pojęcie „języka” miałyby być używane wyłącznie w sensie „języka powstałego naturalnie/spontanicznie”.

2. Biorąc pod uwagę historie językoznawstwa i dzieła dotyczące językoznawstwa ogólnego jak np. AMIROVEJ / OL'CHOVIKOVA / ROŽDESTVENSKEGO „Abriß der Geschichte der Linguistik”⁹, Adama HEINZA „Dzieje językoznawstwa w zarysie”¹⁰, Gerharda HELBIGA „Geschichte der neueren Sprachwissenschaft”¹¹, Tadeusza MILEWSKIEGO „Językoznawstwo”¹², Heinza VATERA „Einführung in die Sprachwissenschaft”¹³ daje się zauważyć, że prace ogólnolingwistyczne w ogóle nie poświęciły do tej pory uwagi językom międzynarodowym, bądź rozpatrują je sporadycznie.

Historia języka sztucznie utworzonego ma swoje zaczątki już w starożytności. Pierwsze cegiełki dotyczące rozwoju koncepcji wspólnego języka zostały położone w sferze pomiędzy językoznawstwem, semiotyką i filozofią w dialogu PLATONA „Kratylos”. Otto JESPERSEN zauważa w 1922 roku¹⁴, że niektórzy filozofowie antyczni jak SOKRATES doszli wprawdzie do wniosku, że w językach powstałych historycznie brak związku naturalnego między formą znaku a jego znaczeniem, życzyliby oni jednak sobie, ażeby skonstruować

⁶ Należą do nich głównie esperanto (Zamenhof [1887] 1992), ido (Couturat (opubl. przez de Beaufort) 1907), volapük (Schleyer [1880] 1982), occidental-interlingue (De Wahl 1922) i interlingua (Gode / Blair [1951] 1955).

⁷ Brugmann / Leskien 1907: 20 i 26.

⁸ Mauthner 1906: 42.

⁹ Amirova / Ol'chovikov / Roždestvenskij [1975] 1980.

¹⁰ Heinz 1978.

¹¹ Helbig 1986.

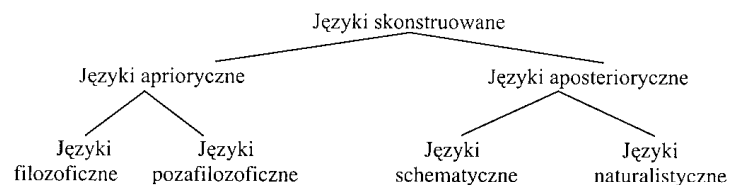
¹² Milewski 1976.

¹³ Vater [1994] 1996.

¹⁴ Jespersen [1922] 1925: 2.

język idealny, w którym treść i forma językowa byłyby w pełni umotywowane. W ten sposób przygotowali oni drogę wynalazcom apriorycznych języków uniwersalnych 17 wieku, do których należą filozofowie i logicy jak Jan Amos COMENIUS (1660)¹⁵, George DALGARNO (1661)¹⁶, Gottfried Wilhelm LEIBNIZ (1666)¹⁷, John WILKINS (1668)¹⁸ i inni.¹⁹ Uczeni ci starali się o opracowanie środka porozumiewania się opartym na uniwersaliach językowych. Język taki miałby być skonstruowany na zasadach analogii, z gramatyką pozbawioną wszelkich wyjątków i form nieregularnych. Jednolitość taką mogłyby zapewnić ściśle określone przyrostki oraz całkowita jednoznaczność słów. Realizację tego przedsięwzięcia widzieli oni na drodze indukcyjnej przez porównywanie gramatyk poszczególnych, w tym genetycznie odległych od siebie języków. W ten sposób można byłoby wydobyć z nich elementy i kategorie gramatyczne najbardziej rozpowszechnione. Wymienionym filozofom chodziło o stworzenie języka dla potrzeb międzynarodowej komunikacji, a w szczególności łatwego do opanowania środka przekazywania myśli naukowej, tym bardziej, że rozprawy naukowe zaczęto teraz coraz częściej pisać nie po łacinie, lecz w językach rodzimych ich autorów. Aprioryczne języki uniwersalne powstały w okresie nasilonych badań teoretycznych, których rezultatem jest *Gramatyka ogólna* z Port-Royal²⁰ mająca na celu konstrukcję uniwersalnej teorii języka.

Niniejsze rozważania chciałabym teraz uzupełnić kilkoma uwagami odnośnie typologii języków skonstruowanych międzynarodowych. Zestawienie to ilustruje klasyfikację języków powstałych planowo z uwagi na *pochodzenie ich materiału językowego*. Według tego kryterium można je podzielić na

Język *aprioryczny* to język świadomie utworzony, którego materiał *leksykalny* nie został zaczerpnięty z języków naturalnych. Np. wyraz *dep* 'ziemia' w języku uniwersalnym J. WILKINSA z 1668 roku nie pochodzi z żadnego języka naturalnego – w przeciwieństwie np. do esperanta gdzie 'ziemia' to *tero*; Occidental-Interlingue – *terre* (por. łacina: *terra*). Wyraz *dep* został utworzony z elementów zaczerpniętych z systematycznej klasyfikacji pojęć. W języku filozoficznym WILKINSA każdy znak graficzny (litera), stanowi symbol

¹⁵ Comenius [1660] 1966.

¹⁶ Dalgarno [1661] 1968.

¹⁷ Leibniz [1666] 1690.

¹⁸ Wilkins [1668] 1979.

¹⁹ Por. Strasser 1988; Slaughter 1982; Migoń 1973.

²⁰ Arnauld / Lancelot [1660] 1966.

określonego pojęcia w hierarchicznie zbudowanym systemie pojęć. System ten opiera się na czterdziestu podstawowych klasach oznaczanych dwiema literami (Tablica 1).

Tablica 1: Model klasyfikacji pojęć J. Wilkina [1668] 1979²¹

Liczba	Klasa	Podklasa	Oznaczenie alfabetyczne
I.	Relacje transcendentalne ²²	ogólne	Bα
II.		mieszane	Ba
III.		akcji	Be
IV.		Mowa	Bi
V.		Bóg	Dα
VI.		Świat	Da
VII.		Żywiół	De
VIII.		Kamień	Di
IX.		Metal	Do
X.	Flora	Liść	Gα
XI.		Kwiat	Ga
XII.		Zalążnia	Ge
XIII.		Krzew	Gi
XIV.		Drzewo	Go
XV.	Fauna	Bezkrwiste	Zα
XVI.		Ryba	Za
XVII.		Ptaka	Ze
XVIII.		Zwierzę	Zi
XIX.	Części	Osobne	Pα
XX.		Ogólne	Pa
XXI.	Ilość	Wielkość	Pe
XXII.		Przestrzeń	Pi
XXIII.		Miara	Po

²¹ Wilkins [1668] 1979: Appendix.

²² Transcendentalny (przym.), od łac. *transcendens* filozof. 'wykraczający poza granice wszystkich kategorii i gatunków'.

XXIV.	Jakość	Siła naturalna	Tα
XXV.		Nawyk	Ta
XXVI.		Obyczaj	Te
XXVII.		Jakości zmysłowe	Ti
XXVIII.		Choroba	To
XXIX.	Działanie	Duchowe	Cα
XXX.		Cielesne	Ca
XXXI.		Ruch	Ce
XXXII.		Czynność	Ci
XXXIII.	Stosunki	Ekonomiczne	Co
XXXIV.		Własnościowe	Cy
XXXV.		Gospodarcze	Sα
XXXVI.		Obywatelskie	Sa
XXXVII.		Sądowe	Se
XXXVIII.		Wojskowe	Si
XXXIX.		Morskie	So
XL.		Kościelne	Sy

Tak np. podklasa *De* z klasy 'związków transcendentálnych' oznacza 'żywiól'. Rodzaje są tworzone za pomocą spółgłosek (b, d, g, p, t, c (=k), z, s, n), czyli

De/b 'ogień'
De/d 'powietrze'
De/g 'woda'
De/p 'ziemia'
De/c 'pogoda' itd.

Każda z tych grup może być dalej podzielona na gatunki oznaczane za pomocą samogłosek (α, a, e, i, o, u), np. od wyrazu *Deb* 'ogień' można utworzyć pokrewne pojęcia jak:

Deb/α 'płomień'
Deb/a 'kometa'
Deb/i 'błyskawica'
Deb/o 'promień' itd.

Systematyczna klasyfikacja pojęć podlega następującemu schematowi: z *klas* (np. związki transcendentálne) tworzy się *podklasy* (np. żywiól), z *podklas* – *rodzaje* (np. ogień), z *rodzajów* – *gatunki* (np. płomień, promień, błyskawica).

Metoda tworzenia wyrazów w językach filozoficznych mająca na celu u m o t y w a n y (a nie konwencjonalny!) związek między formą znaku a jego znaczeniem, jest niezwykle osobliwa. Ponadto w językach filozoficznych dają się zauważyć początki gramatyki *racjonalnej* dążącej do eliminacji nierregularności morfonologicznych jak supletywizm czy alternacja oraz wyjątków od reguł gramatycznych. Znane języki europejskie oraz schemat szkolnej gramatyki łacińskiej nie mogły okazać się przydatne jako model przy tworzeniu gramatyki języka racjonalnego. Np. gramatyczna kategoria przypadku powinna być wyrażona w języku uniwersalnym WIKLinsa w sposób analityczny.²³ System koniugacji powinien być również oparty na jednolitym paradygmacie. Poniższy przykład dotyczy systemu koniugacji w języku apriorycznym A. COMENIUSA „Panglottia”²⁴ (Tablica 2), w którym istnieją tylko trzy rodzaje czasów: czas terażniejszy, przeszły i przyszły. Czas, osoba i liczba są oznaczane za pomocą przyrostków: 1., 2., 3. osoba w liczbie pojed. -a, -e, -i; liczbie mnogiej -á, -é, -í; czas terażniejszy – bez przedrostka, czas przeszły – przedrostek *pa-*, czas przyszły – przedrostek *fa-*. Czyli w przypadku czasownika 'być', rdzeń *ban:* *bana, bane, bani, baná, bané, baní* 'jestem' itd., *pabana* 'byłem (byłam)', *pabaní* 'oni (one) byli (były)', *fabane* 'będziesz', *fabaná* 'będziemy'.

Tablica 2: Koniugacja w języku apriorycznym A. Comeniusa [1660] 1966²⁵

	czas terażn.	czas przeszły	czas przyszły
	Ø	pa-	fa-
Sg. 1.	ban a 'jestem'	pa ban a 'byłem, (byłam)'	fa ban a 'będę'
2.	ban e 'jesteś'	pa ban e 'byłeś, (byłaś, było)'	fa ban e 'będziesz'
3.	ban i 'jest'	pa ban i 'był, (była, było)'	fa ban i 'będzie'
Pl. 1.	ban á 'jesteśmy'	pa ban á 'byliśmy, (byłyśmy)'	fa ban á 'będziemy'
2.	ban é 'jesteście'	pa ban é 'byliście, (byłyście)'	fa ban é 'będziecie'
3.	ban í 'są'	pa ban í 'byli'	fa ban í 'będą'

²³ Niektóre cechy gramatyki „idealnej” WIKLinsa przypominają nie przypadkowo cechy budowy języka angielskiego, np. *I give some money to Frank*, w tym zdaniu polskiemu celownikowi odpowiada angielski rzeczownik żywotny poprzedzony przymikiem *to*; *I drank a cup of tea*, z tego przykładu wynika, że rzeczownik angielski poprzedzony przymikiem *of* odpowiada polskiemu dopełniaczowi.

²⁴ Comenius [1660] 1966: [346] 200.

²⁵ Comenius („Panglottia”) [1660] 1966: [346] 200.

3. Pomimo tego, że rozważania z 17 wieku dotyczące konstrukcji języka racjonalnego są myślowo pobudzające dla językoznawstwa ogólnego, mają one jednak mało wspólnego z językoznawstwem opartym na badaniach nad materiałem konkretnym. Głównym mankamentem orientacji apriorycznej było zaniebdanie płaszczyzny fonicznej znaku językowego jak i niedostateczne zrozumienie mowy ludzkiej jako procesu psychicznego (przede wszystkim niewystarczająca *redundancja*). Z tego względu wszystkie języki aprioryczne nie mogły wejść w powszechne użycie. Taki cel osiągnęły dopiero międzynarodowe języki aposterioryczne zrodzone w wieku 19. Języki *aposterioryczne* to języki, które tworzą materiał *leksykalny* w oparciu o języki naturalne.

Wczesną próbę utworzenia języka międzynarodowego na podstawie istniejących języków naturalnych podjął w drugiej połowie 17 wieku chorwacki ideolog Słowiańszczyzny Juraj KRIŽANIĆ. Celem jego był język ogólnosłowiański. Język KRIŽANIĆA jest zbudowany na podstawie rosyjskiego, chorwackiego oraz starocerkiewnosłowiańskiego; nosi nazwę „Ruski jeziki” (Język rosyjski). Według Toma ECKMANA²⁶ 55-60% słów tego języka jest wspólna wszystkim językom słowiańskim. Następujące zestawienie ma na celu zilustrowanie podobieństw leksykalnych.

"Ruski jeziki"	chorwacki
Kóe kraljéstvo se cenít bíť bogáto? Bogáto se mnít bíť kraljéstvo: w' koém se rodit' zláto, srebró i ínije rudi ...	Koje se kraljevstvo smatra bogatim? Ono kraljevstvo se smatra bogatim, koje obiluje zlatom, srebrom i ostalim rudam ...
polski	rosyjski
Które królestwo uważa się być bogatym? Bogatym uważa się być królestwo, które obfituje w złoto, srebro i inne rudy ...	Kakoe korolevstvo sčítaetsja bogatym? Bogatym sčítaetsja korolevstvo, v ktorom imeetsja zoloto, srebro i inye rudy ...

Ruski jeziki *nie* został poddany racjonalizacji w zakresie gramatyki i słownictwa. Przedstawia on głównie syntezę z języków słowiańskich typu naturalistycznego (posiada on np. siedem przypadków, rozróżnienie na rodzaje). Szczegółowo opracowany projekt tego języka został opublikowany w dwóch częściach w latach 1848 i 1859. Nie doczekał się on, podobnie jak przeważająca ilość języków skonstruowanych, praktycznej realizacji. Wartość naukowa tego przedsięwzięcia tkwi w obszernym materiale porównawczym oraz w naświetleniu problemów ogólnosłowiańskich drugiej połowy 17 wieku.

Język międzynarodowy oparty na dogłębnych badaniach materiałowych utworzył dopiero współtwórca gramatyki porównawczej indoeuropejskiej Rasmus Kristian RASK. Jego projekt języka aposteriorycznego „Linguaž universale” powstał w roku 1823. Opublikowany został dopiero w 1996 w tłumaczeniu niemieckim i esperanckim dokonany

²⁶ Eckman [= Eckman] 1963: 76.

przezemnie.²⁷ Dzieło to wybiega poza wszelkie paradygmaty myślowe epoki historyczno-porównawczej, w której nie było miejsca na planowanie, czy tworzenie języka. Jest świadectwem wybitnej skłonności do syntez, wielotorowej twórczości i nieprzeciętnego indywidualizmu RASKA.²⁸ Linguaž universale to próba utworzenia języka pozbawionego nieregularności i wyjątków. Język ten jest wynikiem analizy różnorodnych języków indoeuropejskich, kreolskich i grenlandzkiego języka eskimoskiego. Materiał leksykalny oparty jest głównie na greckim, hiszpańskim, portugalskim, francuskim, angielskim i łacinie. RASK przebadal różnorodne formy gramatyczne języków indoeuropejskich z punktu widzenia ich przydatności funkcjonalnej oraz ich regularności. To umożliwiło mu wyjście z propozycjami ograniczenia różnorodności formacji fleksyjnych i alomorfii w nowym języku. Tak też w zakresie morfosyntaktycznym RASK rezygnuje z procedury oznaczania kategorii gramatycznych za pomocą deklinacji. Do oznaczania czasu (lub trybu), osoby i liczby proponuje stosować przyrostki (Tablica 3), np. *ama-m* ('kochać', czas teraźn. – bez oznacznika, + 'ja'), czyli 'kocham', *ama-t-em* ('kochać' + oznacznik czasu przeszł. + 'ja') – 'kochałem (kochałam)', *ama-re-mi* ('kochać' + oznacznik czasu przyszł. + 'my') – 'będziemy kochali (kochały)' itd.

Tablica 3: Pierwszy model koniugacji w Linguaž universale R. Raska²⁹

	czas teraźn.	czas przeszły	czas przyszły
	Ø	-T-	-R-
Sg. 1.	ama m 'kocham'	ama t em 'kochałem, (kochałam)'	ama r em 'będę kochał, (kochała)'
2.	ama t 'kochasz'	ama t et 'kochałeś, (kochałaś, ...)'	ama r et 'będziesz kochał, (kochała)'
3.	ama h 'kocha (mask.)'	ama t eh 'kochał (mask.)'	ama r eh 'będzie kochał (mask.)'
Pl. 1.	ama mi 'kochamy'	ama t emi 'kochaliśmy, (...)'	ama r emi 'będziemy kochali, (kochały)'
2.	ama ti 'kochacie'	ama t eti 'kochaliście'	ama r eti 'będziecie kochali, (kochały)'
3.	ama hi 'kochają (mask.)'	ama t ehi 'kochali (mask.)'	ama r ehi 'będą kochali (mask.)'

Powyżej wymienione funkcje gramatyczne mogłyby spełniać również partykuły, kombinacje partykuł i zaimki (Tablica 4), np. *me* (lub *ego*) (*nu*) *amár* 'kocham' (*nu* – oznacznik czasu teraźn. lub czas teraźn. bez oznacznika), *me* (lub *ego*) *tu amár* 'kochałem (kochałam)' (*tu* – oznacznik czasu przeszł.), *mi* (lub *nos*) *tuja amár* 'myśmy kochali (kochały)' (*tuja* – oznacznik czasu zaprzęsłego), *ta šo amár* 'ona kochałaby' (*šo* – oznacznik trybu przypuszcz.) itd. RASK preferuje formy morfologiczne, które są niezmiennie (w których rdzeń czasownika nie ulega alternacjom), które są łatwe w rozbiórce na

²⁷ Rask (1823) 1996.

²⁸ Por. także Sakaguchi 1996 c, 1997.

²⁹ Rask (1823) 1996: 84-85.

segmenty, przejrzyste i jednoznaczne. Za model służyły mu bez wątpienia języki aglutynacyjne jak np. turecki, języki bantu lub języki polinezyjskie. Przyrostki jako oznaczniki kategorii czasu, przypadku, osoby lub liczby są w wielu językach świata w każdym razie bardziej rozpowszechnione niż fleksyjne oznaczniki języków indoeuropejskich (np. łacina: *lauda-bo-r* 'będę pochwalony (pochwalona)', polski: *chodźć, chadzać; mój, mojemu, moim*). To co RASK zapoczątkował, kontynuowali nie znając jego wczesnego dzieła inni twórcy języków międzynarodowych. Warto wspomnieć, że w samym 19 wieku powstało 246 i w 20 wieku ponad 350 projektów języka pomocniczego, spośród których tylko niewiele było szerzej znanych.

Tablica 4: Drugi model koniugacji w Linguaŭ universale R. Raska³⁰ w porównaniu z esperantom

	Linguaŭ universale	esperanto
Czas teraźn.	(nu) ...-r	-as
Sg. 1.	me (nu) amár 'kocham'	mi amjas
2.	tu (nu) amár 'kochasz'	vi amjas
3.	to (nu) amár 'kocha (on)'	li amjas
	ta (nu) amár 'kocha (ona)'	ŝi amjas
	te (nu) amár 'kocha (ono)'	ĝi amjas
Pl. 1.	nos (nu) amár 'kochamy'	ni amjas
2.	vos (nu) amár 'kochacie'	vi amjas
3.	hos (nu) amár 'kochają (oni)'	ili amjas
	has (nu) amár 'kochają (one, fem.)'	
	hes (nu) amár 'kochają (one, neutr.)'	
Czas przeszły	tu ...-r	-is
Sg. 1.	me tu amár 'kochałem, (kochałam)'	mi amjis
2.	tu tu amár 'kochałeś, (kochałaś)'	vi amjis
3.	to tu amár 'kochał (on)'	li amjis
	ta tu amár 'kochała (ona)'	ŝi amjis
	te tu amár 'kochało (ono)'	ĝi amjis
Pl. 1.	nos tu amár 'kochaliśmy, (kochałyśmy)'	ni amjis
2.	vos tu amár 'kochaliście, (kochałyście)'	vi amjis
3.	hos tu amár 'kochali (oni)'	ili amjis
	has tu amár 'kochały (one, fem.)'	
	hes tu amár 'kochały (one, neutr.)'	

³⁰ R. Rask (1823) 1996: 86.

Czas przyszły	po (nupo) ...-r	-os
Sg. 1.	me po (nupo) amár 'będę kochał, (...)'	mi amjos
2.	tu po (nupo) amár 'będziesz kochał, (...)'	vi amjos
3.	to po (nupo) amár 'będzie kochał'	li amjos
	ta po (nupo) amár 'będzie kochała'	ŝi amjos
	te po (nupo) amár 'będzie kochało'	ĝi amjos
Pl. 1.	nos po (nupo) amár 'będziemy kochali'	ni amjos
2.	vos po (nupo) amár 'będziecie kochali'	vi amjos
3.	hos po (nupo) amár 'będą kochali'	ili amjos
	has po (nupo) amár 'będą kochały, (fem.)'	
	hes po (nupo) amár 'będą kochały, (neutr.)'	

4. Idea utworzenia języka międzynarodowego RASKA utrzymana w koncepcji *analogii i prostoty* wykazuje podobieństwa z pojęciem *skuteczności i efektywności* (efficiency) języka w późniejszych pracach Otto JESPERSENA. JESPERSEN był w teorii i praktyce najenergiczniejszym orędownikiem idei międzynarodowego języka skonstruowanego. Rezultatem jego długoletnich badań i rozważań nad postępowaniem oraz efektywnością w języku jest jego projekt języka „Novial”³¹ (czyli *nov-* 'nowy' i *I.A.L.* 'International Auxiliari Lingue'). Na tym polu JESPERSEN podjął próbę urzeczywistnienia swoich lingwistycznych postulatów.³² Jego teza *prostoty* (Einfachheit)³³ obejmuje w pierwszym rzędzie dwa wymogi, mianowicie *maksimum wydajności, bogactwa* wyrazu językowego oraz *minimum wysiłku, trudu* (tzn. fizycznego i psychicznego wkładu sił). Język przedłożony przez JESPERSENA należy do *naturalistycznego* typu języków aposteriorycznych.³⁴ Opiera się on – podobnie jak Linguaŭ universale RASKA – głównie na językach romańskich i germańskich. Novial nie doczekał się jednak zastosowania w praktyce jako język mówiony. Tym niemniej kilka rozpraw naukowych i innych tekstów zostało napisanych w tym języku, w tym teksty zredagowane przez samego JESPERSENA.

5. Volapük³⁵ bawarskiego prałata Johanna SCHLEYERA jest *pierwszym* językiem skonstruowanym, który spotkał się z praktycznym zastosowaniem w komunikacji międzynarodowej. Pomimo pewnych niedostatków w strukturze posługiwało się nim

³¹ Jespersen 1928.

³² Por. Jespersen 1914: 234 n., Jespersen 1928: 4 nn.; por także Jacob 1947: 72 nn.; Larsen 1989.

³³ „Wenn wir [...] die sprache als eine reihe von menschlichen handlungen mit einem beabsichtigten, bestimmten endzweck betrachten, nämlich der mitteilung von gedanken und gefühlen, da wird es dann leicht, prüfungspunkte für die abschätzung sprachlicher werte zu finden. Von diesem standpunkt aus liegt es auf der hand, daß *diejenige sprache am höchsten steht, welche am weitesten geht in der kunst, mit geringen mitteln viel zu vollbringen*” (Jespersen [1922] niem. 1925: 309).

³⁴ Odnosnie naturalistycznego typu języków aposteriorycznych por. Sakaguchi 1998: 226 nn.

³⁵ Schleyer [1880] 1982.

kilkaset osób w mowie i piśmie.³⁶ W języku volapük zostało wydanych kilkadziesiąt książek, w tym słowników, oraz czasopismo „Volapükabled” (Weltspracheblatt). Cztery lata po opublikowaniu pierwszego podręcznika do nauki volapüka odbył się w Friedrichshafen pierwszy kongres, w którym uczestniczyli zwolennicy języka z krajów europejskich. Na przełomie wieku nastąpił jednak upadek ruchu volapükistów. Esperanto kontynuuje zapoczątkowaną przez volapük realizację praktyczną języka skonstruowanego z tym, że w o wiele szerszym wymiarze.³⁷ Z uwagi na rozpowszechnienie i praktyczne zastosowanie esperanto stanowi niezwykle osobliwy fenomen w historii językoznawstwa. Język ten utworzył polski lekarz-okulista i poliglota Ludwik ZAMENHOF urodzony w wielonarodowościowym Białymstoku 15 grudnia 1859 roku.³⁸ Esperanto jest nie tyle wynikiem dogłębnych badań porównawczych nad językiem, jak produktem praktycznych doświadczeń z językami europejskimi. Językotwórcza intuicja ZAMENHOFa, jego podejście krytyczne do języka oraz wrażliwość na problem komunikacji międzynarodowej odegrały tutaj również decydującą rolę. Pomimo brakującego doświadczenia teoretycznego (ZAMENHOF był lekarzem, nie językoznawcą) jego starania doprowadziły do utworzenia języka, który w kilku punktach przewyższa inne języki skonstruowane. W 1887 w Warszawie ukazał się pierwszy podręcznik „Meždunarodnyj jazik” w języku rosyjskim pod pseudonimem Dr. Esperanto.³⁹ W tym samym roku ukazały się wydania podręcznika w języku polskim, francuskim, niemieckim i angielskim. Podobnie jak i u innych twórców języka, myślą przewodnią przyświecającą ZAMENHOFowi było opracowanie takiego systemu porozumiewania się, który byłby łatwiejszy do nauczania niż istniejące języki naturalne oraz prosty w użyciu w kontaktach między ludźmi różnej przynależności językowej.⁴⁰ Poza to chodziło o zastosowanie języka politycznie i ekonomicznie neutralnego. Esperanto jest oparte na materiale języków romańskich, germańskich i w niewielkim stopniu słowiańskich. Przedstawia ono typ *schematyczny*⁴¹ eliminujący nieregularności w morfologii i leksyce, z nielicznymi elementami fleksji.⁴² Słownictwo rozwinęło się do około stu tysięcy słów. Faktyczna użyteczność esperanta została potwierdzona na pierwszym Kongresie Esperantystów w 1905 w Boulogne-sur-Mer we Francji, gdzie spotkało się około siedmiuset esperantystów wraz z samym ZAMENHOFem. Obecnie esperantem posługuje się około pół miliona ludzi (na różnym stopniu zaawansowania) z ponad stu krajów wszystkich kontynentów. Biorąc pod uwagę tę liczbę możnaby powiedzieć, że ludzi posługujących się esperantem jest tylu, ilu użytkowników islandzkiego, czeremiskiego (maryjskiego) czy osetyjskiego.⁴³ Język ten jest używany na ponad dwustu corocznie odbywających się spotkaniach turystycznych, seminariach, konferencjach i kongresach. W języku esperanto zostało wydanych ponad 13 tys. książek, w

³⁶ Por. Schmidt 1996; Hauptenthal 1982.

³⁷ Por. Eichner 1994; Philippe 1991; Sakaguchi 1992; Blanke 1985; Fiedler 1999.

³⁸ Por. np. Lapenna 1960; Drezen 1929.

³⁹ Zamenhof [1887] 1992.

⁴⁰ Por. Back 1972, 1979, 1999.

⁴¹ Odnosnie schematycznego typu języków aposteriorycznych por. Sakaguchi 1998: 225 n.

⁴² Por. Wells [1978] 1987; Gledhill 1998.

⁴³ Por. Meier / Meier 1979.

tym beletrystyka, poezja, prace naukowe i rozprawy doktorskie, publikacje polityczne i religijne, materiały do nauki języka, książki dla dzieci oraz sztuki teatralne.⁴⁴

Na zakończenie uwag dotyczących esperanta chciałabym przytoczyć inwokację do „Pana Tadeusza” w przekładzie Antoniego GRABOWSKIEGO⁴⁵:

LITVO! Patrujo mia! simila al sano;
Vian grandan valoron ekkonas litvano,
Vin perdinte. Belecon vian mi admiras,
Vidas ĝin kaj priskribas, ĉar mi hejmsopiras.

6. Volapük i esperanto sprowokowały na przełomie 19 i 20 wieku w kręgach językoznawców serię dyskusji i polemik. Od około drugiej połowy 19 wieku szereg językoznawców był szczególnie wyczulony na rozróżnienie między określeniami „naturalny” i „sztuczny”.⁴⁶ Stwierdzenie, że język miałby być *organizmem przyrodniczym*, porównywalnym do kryształów, roślin i zwierząt, doprowadziło do założenia, że języki rozwijają się bez woli czy ingerencji człowieka.⁴⁷ *Zależność* lub *niezależność od woli człowieka* stało się decydującym kryterium *naturalności* lub *szuczności* danego fenomenu. Skonstruowany język międzynarodowy został wobec tej bezkompromisowej dychotomii zdegradowany do tworu wymuszonego, uregulowanego i zaliczony w końcu do dziwolągów natury nie mających prawa bytu. Do językoznawców, którzy opowiedzieli się przeciwko koncepcji organizmu przyrodniczego należą Hugo SCHUCHARDT⁴⁸, Jan BAUDOIN DE COURTENAY⁴⁹ i Otto JESPERSEN. Grupę natomiast, która przedstawiała swoje argumenty w sensie koncepcji biologicznej języka, reprezentowali przede wszystkim Gustav MEYER, Karl BRUGMANN, August LESKIEN i Hermann DIELS⁵⁰. MEYER napisał w roku 1891:

„Życie i rozwój, dwa pojęcia, które można bez wątplenia przenieść na język, nie mogą dotyczyć volapüka, ponieważ nie płynie w jego organizmie krew, co jest możliwym tylko dla płodu naturalnego. Jest to niezdolny do życia twór, z przemądrzałym obliczem, któremu na czole jest wypisana śmierć; jest to homunculus.”⁵¹ (Przetłumaczyła z niemieckiego: A.S.)

Młodogramatycy Karl BRUGMANN i August LESKIEN również wyrazili w kilku artykułach swoje wątpliwości co do „języków sztucznych” w ogóle, a w szczególności co do esperanta, które na początku 20 wieku zaczęło przyciągać coraz to więcej uwagi.⁵² BAUDOIN DE COURTENAY, podobnie jak SCHUCHARDT, należał do gorących zwolenników

⁴⁴ Por. Forster 1982; Large 1985; Blanke 1985: 287-292; Jurkowski 1986: 53-63; Żytyński 1987.

⁴⁵ Mickiewicz (1834) [1918] 1955: 1.

⁴⁶ Por. Sakaguchi 1996 a; Back 1979.

⁴⁷ Por. Schleicher [1863] 1977: 6.

⁴⁸ Por. np. Schuchardt 1894, 1904.

⁴⁹ Baudouin de Courtenay [1907] 1976, 1908. Por. także Dobrzyńska 1972.

⁵⁰ Diels 1899. Por. także Couturat [1906] 1907.

⁵¹ Meyer [1891] 1893: 35.

⁵² Por. Brugmann / Leskien 1907, 1908; Brugmann 1914; Metzler 1908. Por. także Schultheiß 1886.

międzynarodowego języka skonstruowanego. W kilku obszernych rozprawach zajmuje się on problemami struktury, funkcji i rozwoju, również w celu obalenia niektórych przesądów i błędnych wyobrażeń dotyczących takich właśnie języków.⁵³ BAUDOIN DE COURTENAY wypowiedział się co do koncepcji organizmu przyrodniczego jak następuje:

„Mutter Natur’ i ‘menschliche Natur’, które w motto Brugmanna są przeciwstawione samym ludziom i które to rzekomo nie dadzą się oszukać, należą do fikcji poetyckich, w [...] nauce nie mają one miejsca.”⁵⁴ (Przetłumaczyła z niemieckiego: A.S.)

BAUDOIN DE COURTENAY uważał, że język powinien być nie tylko badany, ale i doskonalony, dlatego też doceniał rolę języków powstałych w wyniku planowania:

„Nie człowiek istnieje dla języka, lecz j ę z y k d l a c z ł o w i e k a. [...] Język nie jest zamkniętym w sobie organizmem, ani nietykalnym bożkiem, lecz narzędziem i czynnością. [...] Również bez języków sztucznych ingeruje się ‘sztucznie’ i świadomie w ‘naturalny przebieg’ rozwoju języka.”⁵⁵ (Przetłumaczyła z niemieckiego: A.S.)

Ustosunkowanie się językoznawców co do kwestii języka skonstruowanego międzynarodowego zależy bez wątpienia od ich stopnia zapoznania się z przedmiotem. Sprawa światopoglądu odgrywa tutaj również znaczną rolę. JESPERSEN doszedł do przekonania, że

„byłoby dużym błędem założenie, że wszyscy wytrawni językoznawcy są przeciwnikami języka sztucznie stworzonego; o wiele właściwiej byłoby powiedzieć, że ci spośród nich, którzy najwięcej czasu im poświęcili, najpozytywniej są wobec tej idei ustosunkowani.”⁵⁶ (Przetłumaczyła z niemieckiego: A.S.)

Również wśród polskich językoznawców drugiej połowy 20 wieku nie brak zwolenników idei języka ogólnoswiatowego. Do nich należą m. in. Antoni FURDAL, Marian JURKOWSKI, Zenon KLEMENSIEWICZ i Adam WEINSBERG. Adam WEINSBERG jako jeden z nielicznych lingwistów podkreśla w swoich rozważaniach dotyczących ustalenia przedmiotu językoznawstwa, że

„Językoznawstwo – czyli lingwistyka – jest to nauka o językach ludzkich, i to językach w najbardziej potocznym znaczeniu tego słowa: żywych (jak np. polski), martwych (jak np. łacina w jej dzisiejszym stanie) i pomocniczych (jak np. esperanto).”⁵⁷

Ponieważ nie dysponujemy odpowiedniejszym terminem na łączne określenie samych tylko języków etnicznych (żywych i martwych) i pomocniczych międzynarodowych, WEINSBERG proponuje nazywać je językami naturalnymi.⁵⁸

WEINSBERG wyjaśnia:

„Zainteresowania [...] lingwisty nie zależą od sposobu powstania języka: interesują go spontanicznie powstałe języki etniczne i pidżyny, a nie interesuje spontanicznie wytworzony ‘język gestowo-mimiczny’ [...]; interesuje sztuczne esperanto, a nie interesują sztuczne języki matematyki i techniki.”⁵⁹

Marian JURKOWSKI opublikował w 1986 roku książkę popularnonaukową „Od wieży Babel do języka kosmitów”.⁶⁰ Zenon KLEMENSIEWICZ natomiast wypowiedział się na temat języka uniwersalnego w przedmowie do „Podręcznika języka esperanto” Mieczysława SYGNARSKIEGO (Warszawa 1963). Zenon KLEMENSIEWICZ pisze:

„Wśród dotychczasowych prób powołania do bytu sztucznego języka międzynarodowego [...] stanowi esperanto zdobycz najbardziej udaną i najpowszechniej stosowaną. Samej potrzeby takiego międzynarodowego środka porozumienia dowodzi już to, że w różnych zakresach różne języki narodowe, żywe i martwe, w pewnych epokach pełnią tę właśnie funkcję. Ale wolno mniemać, że zadaniu temu sprosta raczej język sztuczny ze względu na to, że można go uczynić maksymalnie łatwym, a dzięki temu najzdadniejszym do masowego użycia. Nie drażni też taki sztuczny twór niczych ambicji narodowościowych.”⁶¹

Antoni FURDAL z kolei słusznie stwierdza, że

„niechęć językoznawców do języków sztucznych ma swoje podłoże w głównych doktrynach lingwistycznych obowiązujących w XIX i XX wieku.”⁶²

7. Esperanto jest w historii komunikacji językowej pierwszym językiem żywym, który w pierwszym etapie swojego istnienia występuje jako fenomen *pisany*. Dopiero wtórnie (drugorzędnie) manifestuje się on jako fenomen *mówiony*. Niezależnie od chronologii wystąpienia tych dwóch form istnienia, esperanto posiada dwa wymiary: płaszczyznę *langue* (rozumianą jako struktura języka) oraz płaszczyznę *parole* (rozumianą jako rzeczywista funkcja komunikatywna). Z uwagi na perspektywę komunikatywno-pragmatyczną można dzisiaj rozpatrywać esperanto jako „język z historią”. Bez wątpienia esperanto należy dzisiaj do zjawisk *historyczno-rozwojowych* i jest odbierany (lub przeżywany) przez swoich użytkowników jako język żywy.⁶³ Powstanie perspektywy historycznej zostało w roku 1916 przepowiedziane dla esperanta przez Ferdinanda DE SAUSSURE. SAUSSURE napisał:

⁵⁸ Weinsberg 1983: 9.

⁵⁹ Weinsberg 1983: 48.

⁶⁰ Jurkowski 1986.

⁶¹ Por. Przedmowa do „Podręcznika języka esperanto” M. Sygnarskiego, Warszawa 1963: 9.

⁶² Furdal 1990: 254 n.

⁶³ Por. Sakaguchi 1992.

⁵³ Por. Baudouin de Courtenay [1907] 1976, 1908. Por. także Häusler 1981; Dobrzyńska 1972.

⁵⁴ Baudouin de Courtenay [1907] 1976: 64.

⁵⁵ Baudouin de Courtenay [1907] 1976: 106. Por. także Baudouin de Courtenay 1908: 377.

⁵⁶ Jespersen 1928: 10. Por. także Rozwadowski 1920.

⁵⁷ Weinsberg 1983: 7.

„Ten, który tworzy język, ma go w ręku do momentu wejścia języka w obieg; ale w momencie, w którym spełnia on swoje zadanie i jest powszechnie używany, wymyka się on kontroli. Esperanto jest próbą tego rodzaju; gdyby się ona powiodła, udałoby mu się to nieuniknione prawo obejść?”⁶⁴ (Przetłumaczyła z niemieckiego: A.S.)

Warto wspomnieć, że brat Ferdynanda DE SAUSSURE René DE SAUSSURE (matematyk) intensywnie zajmował się teorią słowotwórstwa w esperanto i w ido. Przedłożył on ponadto kilka własnych projektów języka międzynarodowego, między innymi projekt zreformowanego esperanta.⁶⁵

N. CHOMSKY wysuwa w związku z rozważaniami na temat *użycia języka* (Sprachverwendung) pojęcie *kompetencji* (competence) z przynależnym mu pojęciem ‘gramatyczności’ (Grammatikalität) oraz ‘wykonania’ (performance) z odpowiednikiem ‘akceptacji’ (Akzeptabilität). Pojęcia te CHOMSKY odnosi jednak tylko i wyłącznie do ludzi władających danym językiem od wczesnego dzieciństwa (native speakers). Esperanto i inne funkcjonujące języki skonstruowane są przyswajane głównie jako języki obce (abstrahując od wyjątków). Czyli pojęcie *kompetencji* np. w esperanto jest innej natury, niż pojęcie kompetencji w językach rodzimych społeczności etnicznych. W publikacji „Zum Begriff der Kompetenz in einer Plansprache: Esperanto” (Pojęcie kompetencji w języku skonstruowanym międzynarodowym: esperanto)⁶⁶ podjęłam próbę sprecyzowania pojęcia *kompetencji* w języku powstałym na drodze planowania. Za punkt wyjścia posłużyły mi w mojej pracy terminy w rozumieniu CHOMSKYego⁶⁷ i Eugenio COSERIU⁶⁸. Rozważania teoretyczne oparłam na analizie ostatniego wydania najobszerniejszej do tej pory gramatyki esperanto („Plena analiza gramatiko de Esperanto”⁶⁹). Przejrzałam ją z punktu widzenia *akceptacji* zawartych w tym dziele przykładów językowych rekrutujących się z różnych okresów istnienia esperanta.

8. Podsumowując rozważania odnośnie struktury międzynarodowego języka powstałego planowo, trzeba podkreślić, że sposób oznaczania kategorii gramatycznych w językach skonstruowanych kieruje się – poza nielicznymi wyjątkami – zasadą analogii (por. Tablica 4). Słownictwo i morfologia oparte są na kategoriach istniejących języków naturalnych. Tak też reguły łączenia elementów morfologicznych w językach skonstruowanych nie zawierają *nic obcego* językom naturalnym. Stwierdzenie Mariana SUSSKINA w jego książce „Paninterlingwa. Powszechny język międzynarodowy” jest błędne:

„Ograniczenie liczby słów i reguł gramatycznych nadają językom sztucznym sztywny, mechaniczny charakter i czynią je niezdolnymi do wyrażania zwłaszcza pojęć abstrakcyjnych i kompleksowych.”⁷⁰

⁶⁴ F. de Saussure [1916] 1967: 90.

⁶⁵ Por. np. R. de Saussure 1907, 1910, 1919.

⁶⁶ Sakaguchi [1995] 1996.

⁶⁷ Chomsky [1965] 1973.

⁶⁸ Coseriu 1988.

⁶⁹ Kalocsay / Waringhien [1935] 1985.

⁷⁰ Susskin 1990: 121. Por. również moją recenzję książki Susskina u Sakaguchi 1996 b: 187-190.

Niniejszy przegląd historyczny chciałabym zakończyć następującym stwierdzeniem: Esperanto jest nadzwyczaj interesującym przedmiotem badań lingwistycznych.⁷¹ Znajomość tego języka umożliwia wgląd w proces funkcjonowania języka, który na podstawie obserwacji języków powstałych historycznie nie jest aż w tak dogłębnym stopniu możliwy. Obserwacje przeprowadzone na podstawie esperanta i innych języków skonstruowanych umożliwiają weryfikację ogólnolingwistycznych teorii i wypowiedzi obmyślanych *wyłącznie* w odniesieniu do języków naturalnych. Bez wahania można dzisiaj powiedzieć, że zajmowanie się językoznawstwem ogólnym bez uwzględnienia zrealizowanych w praktyce języków skonstruowanych nie może się obecnie obejść bez pewnych fundamentalnych niedoborów. Wystarczy tylko wymienić kilka pojęć fachowych, jak ‘język’, ‘język ludzki’ (‘menschliche Sprache’), ‘naturalność’, ‘kompetencja’, ‘langue’, ‘odmiany języka’ (‘Sprachvarietäten’), ‘kreatywność językowa’ (‘Sprachkreativität’) czy ‘historyczność’ (‘Historizität’).

Bibliografia

- AMIROVA, T. A. / OL'CHOVIKOV, B. A. / ROŽDESTVENSKIJ, J. V. [1975] (1980): *Abriß der Geschichte der Linguistik*, niem. Leipzig: Bibliographisches Institut 1980. (Wydanie oryginalne: *Očerki po istorii lingvistiki*, Moskwa 1975.)
- ARNAULD, Antoine / LANCELOT, Claude [1660] (1966): *Grammaire générale et raisonnée, contenant les fondements de l'art de parler, expliquée d'une manière claire et naturelle, les raisons de ce qui est commun à toutes les langues*. Paris: Le Petit 1660. (Ed. critique prés par Herbert E. Brekle. Nouv. impr. en facs. de la 3. ed de 1676. Stuttgart, Bad Cannstadt: Fromann 1966. Tytuł: ... et des principales différences qui s'y rencontrent; et plusieurs remarques nouvelles sur la langue française.)
- BACK, Otto (1972): Was an Fremdsprachen schwierig ist? Zur Problematik der Beurteilung sprachlicher Erscheinungen als „schwierig“ und „leicht“. W: *Moderne Sprachen* 16 (1972) 1-2, s. 6-26.
- (1979): Über Systemgüte, Funktionsadäquatheit und Schwierigkeit in Plansprachen und in ethnischen Sprachen. W: Felber, H. / Lang, F. / Wersig, G. (Hrsg.): *Terminologie als angewandte Sprachwissenschaft*. Gedenkschrift für Eugen Wüster. München, New York, London, Paris: Saur 1979, s. 257-272.
- (1999): Interlinguistik. Die Lehre von den erfundenen Hilfssprachen. W: Ernst, Peter (Hrsg.): *Einführung in die synchrone Sprachwissenschaft*. Wien: Edition Praesens 1999, s. 18-1 – 18-19.
- BAŃCZEROWSKI, Jerzy (1999): Ocena dorobku naukowego i rozprawy habilitacyjnej dr Alicji Sakaguchi. [Nieopublikowana recenzja habilitacyjna.] Poznań 1999, 6 s.
- BAUDOUIN DE COURTENAY, Jan N. [1907] (1976): *Zur Kritik der künstlichen Weltsprachen. (Veranlaßt durch die gleichnamige Broschüre von Karl Brugmann und August Leskien)*. Straßburg: Trübner 1907. (Również w: *Annalen der Naturphilosophie* (Leipzig) 6 (1907), s. 385-433 oraz w: Hauptenthal, Reinhard (Hrsg.): *Plansprachen. Beiträge zur Interlinguistik*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft 1976, s. 59-110.)
- (1908): O języku pomocniczym międzynarodowym. W: *Krytyka*, Miesięcznik poświęcony sprawom społecznym, nauce i sztuce (Kraków) 1908, z. VII-VIII, s. 243-249; 375-383; 461-472. (Również: *Osobne odbicie z „Krytyki”*, Kraków 1908.)
- BEAUFONT, Louis DE (pod pseudonimem IDO) (1907): *Grammaire complète de la langue internationale*. Paris: Chaix 1907.
- BLANKE, Detlev (1985): *Internationale Plansprachen. Eine Einführung*. Berlin: Akademie-Verlag 1985.

⁷¹ Por. Martinet 1946.

- BRUGMANN, Karl (1914): Die künstlichen Sprachen und ihre Aussichten. W: *Akademische Rundschau* (Leipzig) 6 (1914), s. 290-309.
- BRUGMANN, Karl / LESKIEN, August (1907): *Zur Kritik der künstlichen Weltsprachen*. Teil I: „Die neusten Weltsprachprojekte“ von K. Brugmann. Straßburg: Trübner 1907.
- / — (1907): *Zur Frage der Einführung einer künstlichen internationalen Hilfssprache*. Sonderabdruck aus Band XXII, Heft 5 der „Indogermanischen Forschungen“. Straßburg: Trübner 1908, s. 365-396.
- CARNAP, Rudolf [1963] (1993): *Mein Weg in die Philosophie*. Übersetzt und mit einem Nachwort sowie einem Interview hrsg. von Willy Hochkeppel. Stuttgart: Reclam 1993. (Wydanie oryginalne: Rudolf Carnap: Intellectual Autobiography. W: *The Philosophy of R. Carnap*. Ed. by P. A. Schilpp. La Salle, Ill, London 1963, s. 1-84.)
- CHOMSKY, Noam [1965] (1973): *Aspects of the theory of syntax*. Cambridge, Mass. 1965. (Niem., *Aspekte der Syntax-Theorie*. Frankfurt/M.: Suhrkamp 1973.)
- COMENIUS, Johann Amos [1660] (1966): *De Rerum Humanarum Emendatione Consultatio Catholica*. Editio princeps. 2 Bände. [Tomus II: „Panglottia“]. Prag: Československá Akadémia věd 1966. (1. Wyd. Prague: Academia Scientiarum Bohemoslovacae 1660.)
- COSERIU, Eugenio (1988): *Sprachkompetenz: Grundzüge der Theorie des Sprechens*. Tübingen: Francke 1988.
- COUTURAT, Louis [1906] (1907): Eine Weltsprache oder drei? Antwort an Herrn Professor Diels. W: *Deutsche Revue* (Stuttgart) 32 (1906), s. 218-227; 360-367. (Tłumaczenie esperanckie: *Ĉu unu lingvo internacia aŭ tri?* Berlin: Möller u. Borel 1907.)
- DALGARNO, George [1661] (1968): *Ars Signorum. Vulgo character universalis et lingua philosophica*. Londoni 1661. (Przedruk: Menston 1968.)
- DESCARTES, René [1897] (1974): *Oeuvres, I-XII*. Eds. Adam, C. / Tannery, P. Paris: Cerf 1897. (Nouvelle presentation, I-XI, Paris: Vrin 1974 [Tekst: Przedruk wyd. 1896-1908].)
- DIELS, Hermann (1899): Über Leibniz und das Problem der Universalsprache. W: *Sitzungsberichte der Königlich Preussischen Akademie der Wissenschaften zu Berlin, XXXII* 1899, s. 579-603.
- DOBRYŃSKA, Teresa (1972): Jan Baudouin de Courtenay wobec sprawy języka międzynarodowego. W: *Prace filologiczne*, tom XXII (Warszawa) 1972, s. 59-62.
- DREZEN, Ernesto (Drėziņš, Ernests-Vilhelms) (1929): *Zamenhof*. Moskvo: Drezon 1929.
- ECKMAN, Tom [= EEKMAN, Thomas] (1963): Grammatičeskij i leksičeskij sostav jazyka Jurija Križanića. W: *Dutch Contributions to the Fifth International Congress of Slavists, Sofia 1963*. (= Slavistic Printings and Reprintings XLV). The Hague: Mouton 1963, s. 43-77.
- ECO, Umberto [1993] (1994): *Die Suche nach der vollkommenen Sprache*, niem. München: Beck 1994. (Wydanie oryginalne: *La ricerca della lingua perfetta nella cultura europea*, Rom, Bari 1993.)
- EICHNER, Heiner (1994): Post cent jaroj: La unua libro de Esperanto en retrospektivo. W: Maitzen, H. M. / Mayer, H. / Tišljär, Z. (Red.): *Akto de Internacia Scienca Simpozio „Esperanto 100-jara“*, Vieno, 28.-30.10.1987. Vieno: Pro Esperanto, Maribor: Interkulturo 1994, s. 228-250.
- FIEDLER, Sabine (1999): *Plansprache und Phraseologie*. Empirische Untersuchungen zu reproduziertem Sprachmaterial im Esperanto. Frankfurt am Main, Berlin, Bern etc.: Lang 1999.
- FORSTER (1982): *The Esperanto-Movement*. Haag, Berlin, New York: de Gruyter 1982.
- FREYTAG, Werner (1990): *Probleme unserer Zeit – Kritik und Alternativen*. Warum sind wir Menschen so entsetzlich dumm? Frankfurt a.M.: Fischer 1990.
- FURDAL, Antoni (1990): *Językoznawstwo otwarte*. Wydanie drugie, rozszerzone. Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1990.
- GLEDHILL, Christopher (1998): *The Grammar of Esperanto*. A corpus-based description. München, Newcastle: Lincom Europa 1998.
- GODE, Alexander / BLAIR, Hugh E. [1951] (1955): *Interlingua. A grammar of the international language*. Prepared by Alexander Gode and Hugh E. Blair of the research staff of the International Auxiliary Language Association. New York: Storm 1951. (2nd ed. New York 1955.)
- HAUPETHAL, Reinhard (1982): *Johann Martin Schleyer, Autor der Plansprache Volapük*. Festvortrag anlässlich seines 150. Geburtstages, gehalten am Martin-Schleyer-Gymnasium zu Lauda-Königshofen am 17. Oktober 1981; (z tłumaczeniem esperanckim). Saarbrücken: Iltis 1982.
- HÄUSLER, Frank (1981): Baudouin de Courtenays Stellung zum Problem der Welthilfssprachen. W: *Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung* 34 (1981), s. 293-297.

- HEINZ, Adam (1978): *Dzieje językoznawstwa w zarysie*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1978.
- HELBIG, Gerhard (1986): *Geschichte der neueren Sprachwissenschaft*. Leipzig: Bibliographisches Institut 1986.
- JACOB, Henry (1947): *A planned auxiliary language*. London: Dobson 1947.
- JESPERSEN, Otto (1914): Energetik der Sprache. W: *Scientia* (Bologna) 16 (1914), s. 225-235.
- [1922] (1925): *Die Sprache. Ihre Natur, Entwicklung und Entzweiung*, niem. Heidelberg: Winter 1925. (Wydanie oryginalne: *Language, its nature, development and origin*. London 1922.)
- (1928): *An international language*. London: Allen & Unwin 1928. (Dt. Übersetzung von S. Auerbach: *Eine internationale Sprache*. Heidelberg: Winter 1928.)
- JURKOWSKI, Marian (1986): *Od wieży Babel do języka kosmitów*. O językach sztucznych uniwersalnych i międzynarodowych. Białystok: Krajowa Agencja Wydawnicza 1986.
- KALOCSAY, Kálmán / WARINGHIEN, Gaston [1935] (1985): *Plena analiza gramatiko de Esperanto*. 5-a eldono. Rotterdam: Universala Esperanto-Asocio 1985. (1-a eld. pod tytułem: *Plena gramatiko de Esperanto; Vorto kaj frazo*, Budapest 1935.)
- KRIŽANIĆ, Juraj [1848:1859] (1976): *Gramatično izkazanje ob ruskom jeziku (1666)*. Abdruck der Erstausgabe von 1848/59 besorgt von Gerd Freidhof. Frankfurt am Main: Kubon u. Sagner 1976.
- LAPENNA, Ivo (Red.) (1960): *Memorlibro pri la Zamenhofjaro*. Eldonita okaze de la centjara datreveno de la naskiĝo de d-ro L.L. Zamenhof. Londono: Universala Esperanto-Asocio 1960.
- LARGE, Andrew (1985): *The artificial language movement*. Oxford: Basil Blackwell, New York: Andrew Deutsch 1985.
- LARSEN, Fritz (1989): *Jespersen's new International Auxiliary Language*. W: Juul, Arne / Nielsen, Hans F. (Hrsg.): *Otto Jespersen: Facets of his life and work*. Amsterdam, Philadelphia: Benjamins 1989, s. 101-122.
- LEIBNIZ, Gottfried Wilhelm [1666] (1690): *Ars Combinatoria, in qua ex arithmeticae fundamentis complicationum ac transpositionum doctrina novis praeceptis extruitur, & usus ambarum per universum scientiarum orbem ostenditur, nova etiam artis meditando, seu logicae inventionis semina Sparguntur*. 2. ed., Frankfurt: Apud Henr. Christoph Crökerum, Bibliopol 1690. (1. Wyd. Lipsiae: Apud J.S. Fickium et J. P. Seuboldum 1666.)
- LORENZEN, Paul (1978): *Theorie der technischen und politischen Vernunft*. Stuttgart: Reclam 1978.
- MARTINET, André (1946): La linguistique et les langues artificielles. W: *World Journal of the Linguistic Circle of New York*, Vol. 2, Nr. 1 (1946), s. 37-47.
- MATTUSCH, Max Hans-Jürgen (1999): *Vielsprachigkeit: Fluch oder Segen für die Menschheit?* Zu Fragen einer europäischen und globalen Fremdsprachenpolitik. Frankfurt am Main, Berlin, Bern etc.: Lang 1999.
- MAUTHNER, Fritz [1906] (1974): *Die Sprache*. Frankfurt/M.: Rütten und Loening 1906. (Przedruk: Frankfurt/M.: Keip 1974.)
- MEIER, Georg Friedrich / MEIER, Barbara (1979): *Handbuch der Linguistik und Kommunikationswissenschaft*. Bd. 1: Sprache, Sprachentstehung, Sprachen. Berlin: Akademie-Verlag 1979.
- METZLER, Hans (1908): K. Brugmann und A. Leskien, Zur Kritik der künstlichen Weltsprachen. Straßburg, Trübner, 1907. [Recenzja]. W: *Neue Philologische Rundschau* Nr. 3 (1908), s. 65-67.
- MEYER, Gustav [1891] (1893): Weltsprache und Weltsprachen. In: *Schlesische Zeitung* (Breslau), 12. Juni 1891 und 14. Juni 1891. (Przedruk w: Meyer, G.: *Essays und Studien zur Sprachgeschichte und Volkskunde*. Straßburg 1893. Bd. 2, s. 23-46.)
- MICKIEWICZ, Adam ((1834) [1918] 1955): *Sinjoro Tadeo*. Esperanta traduko de Antoni Grabowski. 2. eld. Varsovio: „Polonia“ 1955. (1. Wyd. Warszawa 1818. Tytuł: *Sinjoro Tadeo aŭ Lasta armita posedopreno en Litvo: Pola epopeo „Pan Tadeusz“*.)
- MIGON, Krzysztof (1973): Problem języka uniwersalnego w XVII wieku. W: *Studia z historii semiotyki* (Wrocław etc.) 2 (1973), s. 44-59.
- (1966-1967): The international language movement in Poland. A linguistic and bibliographical study. In: *International Language Review* (Denver), vol. XIV (1966-1967), No. 48-49, s. 9-11.
- MILEWSKI, Tadeusz (1976): *Językoznawstwo*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1976.

- NIETZSCHE, Friedrich [1876-1877/1878] (1967): *Menschliches Allzumenschliches*. Bd. 1. Nachgelassene Fragmente 1876 bis Winter 1877/1878. W: Colli, G. / Montinari, M. (Hrsg.): *Nietzsches Werke. Kritische Gesamtausgabe*. Vierte Abteilung. Bd. 1-2. Berlin: de Gruyter 1967.
- PHILIPPE, Benoît (1991): *Sprachwandel bei einer Plansprache am Beispiel des Esperanto*. Konstanz: Hartung-Gorre 1991.
- RASK, Rasmus Kristian ((1823) 1996): *Traktatu d' un Linguaŭ universale (Abhandlung über eine allgemeine Sprache / Traktato pri ĝenerala lingvo)*. Teil II aus der Handschrift „Optegnelser til en Pasigraphie“ (1823). Aus dem Nachlaß herausgegeben und kommentiert von Alicja Sakaguchi. Frankfurt am Main: Lang 1996.
- ROZWADOWSKI, Jan (1920): O język międzynarodowy. W: *Język Polski* (Kraków), styczeń-luty 1920, s. 1-9.
- SAKAGUCHI, Alicja (1992): Der Weg von einem Sprachprojekt zu einer lebenden Welthilfssprache. Einige Aspekte des Statuswandels, dargestellt am Beispiel des Esperanto. W: Ammon, U./ Hellinger, M. (Hrsg.): *Status change of languages*. Berlin, New York: de Gruyter 1992, s. 496-520.
- [1995] (1996): Zum Begriff der Kompetenz in einer Plansprache: Esperanto. W: *Mitteilungen aus dem Institut für Sprachwissenschaft der Universität Innsbruck. Misin-Report 7: Beiträge zur Interlinguistik*. Innsbruck 1995, s. 1-29. (Również w: Rist, Thomas (Hrsg.): *Sprache, Sprachen, Kulturen. Entdecken, Erforschen, Lernen, Lehren*. Thematische Festschrift zum 65. Geburtstag für Heribert Rück. Landau: Knecht 1996, s. 425-445.)
- (1996 a): Die Dichotomie 'künstlich' vs. 'natürlich' und das historische Phänomen einer funktionierenden Plansprache. W: *Language Problems & Language Planning* 20 (1996) 1, s. 18-38.
- (1996 b): Marian Susskin (alias Andrzej Susski): Paninterlingwa. Powszechny język międzynarodowy. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1990. [Recenzja.] W: *Language Problems & Language Planning* 20 (1996) 2, s. 187-190.
- (1996 c): Rasmus Rask's „Linguaŭ universale“ aus der Sicht der morphologischen Natürlichkeitstheorie. W: Sroka, Kazimierz A. (Hrsg.): *Sprache und Kognition*. Akten des 30. Linguistischen Kolloquiums, Gdańsk 1995. Tübingen: Niemeyer 1996, s. 213-222.
- (1997): Zur Ideengeschichte der morphologischen Natürlichkeitstheorie aus interlinguistischer Sicht. W: *Sprachtypologie und Universalienforschung* (Berlin) 50 (1997) 4, s. 296-307.
- (1998): *Interlinguistik. Gegenstand, Ziele, Aufgaben, Methoden*. Frankfurt am Main, Berlin, Bern etc.: Lang 1998.
- SALMON, Vivian (1966): *Language planning in seventeenth-century England; its context and aims*. W: Bazell, C. E. [et al.] (Hrsg.): *Memory of John Ruprecht Firth*. London: Longman 1966, s. 370-397.
- SAUSSURE, Ferdinand DE [1916] (1967): *Grundfragen der allgemeinen Sprachwissenschaft*, niem. 2. Aufl. (przedruk) Berlin: de Gruyter & Co. 1967. (Wyd. oryginalne: *Cours de linguistique générale*. Lausanne 1916.)
- SAUSSURE, René DE (pod pseudonimem ANTIDO) (1907): *Antido. Grammaire élémentaire de la Langue Internationale avec recueil d'exercices par Antido. Elementa gramatiko de la Lingvo Internaciona kun exercaro di Antido*. 2. Wyd. Genève: Kündig 1907.
- (1910): *La logika bazo de vortfarado en Esperanto*. Propono al la Akademio Esperantista okaze de la sesa Universala Kongreso de Esperanto en Washington 1910. Genève: Universala Esperantia Librejo 1910.
- (1919): *Nova formo de la lingvo internacia „Esperanto“: Fundamento de la lingvo „Esperantido“* / verkita da Antido. Bern: Antido 1919.
- SCHLEICHER, August [1863] (1977): *Die Darwinische Theorie und die Sprachwissenschaft*. Weimer: Böhlau, s. 3-30. (Również w: Christmann, Hans Helmut (Hrsg.): *Sprachwissenschaft des 19. Jahrhunderts*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft 1977, s. 85-108.)
- SCHLEYER, Johann Martin [1880] (1982): *Volapük. Die Weltsprache. Entwurf einer Universalsprache für alle Gebildete [sic!] der ganzen Erde*. Sigmaringen: Tappan 1880. (Przedruk: Hildesheim: Olms 1982 mit einer Volapük-Bibliographie von Reinhardt Hauptenthal.)
- SCHMIDT, Johann (1996): *Historio de la universala lingvo Volapuko*. Originale eldonita de Volapükagased (Amsterdamo) sub la titolo „Jenotem valemapüka 'Volapük'“. Tradukita de Philippe Combot el la originala teksto. Courgenard: Combot kaj Cherpillod 1996.
- SCHUCHARDT, Hugo (1894): *Weltsprache und Weltsprachen. An Gustav Meyer von Hugo Schuchardt*. Straßburg: Trübner 1894.

- (1904): Bericht über die auf Schaffung einer künstlichen internationalen Hilfssprache gerichtete Bewegung. W: *Almanach der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften* (Wien) 54 (1904), s. 281-296.
- SCHULTHEIS, Guntram (1886): Künstliche und natürliche Weltsprachen. W: *Westermanns Illustrierte Deutsche Monatshefte* (Braunschweig) 60 (1886), s. 796-807.
- SLAUGHTER, M. M. (1982): *Universal languages and scientific taxonomy in the seventeenth century*. Cambridge, London, New York [etc.]: Cambridge University Press 1982.
- STRASSER, Gerhard F. (1988): *Lingua Universalis. Kryptologie und Theorie der Universalsprachen im 16. und 17. Jahrhundert*. Wiesbaden: Harrassowitz 1988.
- SUSSKIN, Marian (alias Andrzej SUSSKI) (1990): *Paninterlingwa. Powszechny język międzynarodowy*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1990.
- SYGNARSKI, Mieczysław (1963): *Podręcznik języka Esperanto*. Warszawa: Wiedza Powszechna 1963.
- SZERDAHELYI, István (1983-1984): Entwicklung des Zeichensystems einer internationalen Sprache: Esperanto. W: Fodor, I. / Hagège, C. (Hrsg.): *Language reform. History and future*. Vol. 3. Hamburg: Buske 1983-1984, s. 278-308.
- VATER, Heinz [1994] (1996): *Einführung in die Sprachwissenschaft*. 2., durchges. Aufl. München: Fink 1996.
- WAHL, Edgar DE (1922): *Li principies de Occidental*. [Pierwszy opis gramatyki języka Occidental (później Interlingue)]. [Czterostronnicowy, nienumerowany dodatek] W: *Kosmoglott* (Jurnal scientific inpartial de lingue international. Organ del Societé Kosmoglott, Reval, Estonia). Nr. 1, Februar 1922.
- WEINSBERG, Adam (1983): *Językoznawstwo ogólne*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1983.
- WELLS, John Christopher [1978] (1987): *Linguistische Aspekte der Plansprache Esperanto*. Saarbrücken: CED 1987. (Wydanie oryginalne: *Lingvistikaj aspektoj de Esperanto*. Rotterdam 1978.)
- WILKINS, John [1668] (1979): *An essay towards a real character and a philosophical language*. London: Gellibrand 1668. (Przedruk: Menston 1968 oraz University Microfilms International. Ann Arbor, Michigan, London 1979.)
- ZAMENHOF, Ludwig Lazar (pod pseudonimem D-r Ĝesperanto) [1887] (1992): *Meĝdunarodnyj jazyk. Predislovije i polnyj učebnik*. Varšava: Kelter 1887. *Internationale Sprache: Vorrede und vollständiges Lehrbuch, por germanoj*. Warschau: Gebethner u. Wolf 1887. (Przedruki: Saarbrücken 1968 i Moskva 1992.)
- ŻYTYŃSKI, Józef (1987): *Esperanto i esperantysty*. Warszawa: Wiedza Powszechna (= Biblioteka wiedzy współczesnej Omega) 1987.